

Bibelens personnavne på dansk

I reformationsårhundredet og nu.

af *Bent Noack*

De gammeltestamentlige og nytestamentlige personnavne har en lang virkningshistorie.¹ Stednavne har det også, men i langt mindre målestok, for de er ikke i nævneværdig grad bleven hvermands eje; derfor er de som regel også bleven stående igennem tiderne i deres oprindelige form eller en der lægger sig meget nær op ad den. Kendte undtagelser er *Jorsal* for Jerusalem; man skulle tro, at det var kommen op i korsfartertiden, men det er langt ældre og går tilbage til sagaerne; formen *Jorsal* bruges af og til af digterne i forrige århundrede, men er ikke den middelalderlige danske: den lød *Jørsel* eller *Ørsel*.² Fra engelsk kendes »Bedlam«, som er den gamle form for Bethlehem; den brugtes endnu i begyndelsen af det 17. århundrede, men siden betyder den dårkiste og dårkistelem.³

Anderledes med personnavnene. De indgik i rigt mål i alle kristne landes navneskik, først og fremmest selvfølgelig de nytestamentlige, men også en lang række gammeltestamentlige og jødiske.⁴ Det skyldes nok ikke så meget Bibelens indflydelse, i hvert fald i middelalderen, som helgendagenes;⁵ helgenerne og deres dage kendte man, først kunne man dem udenad, siden var de til at slå op i almanakken; og det var langt op i tiden almindeligt at barnet fik navn efter den helgen, på hvis dag det var født.

Men netop denne folkelige brug af de bibelske personers og helgernes navne har gjort at de har fået nye former alt efter det land de brugtes i og det sprog som optog dem. De fremmede navne lempes efter det hjemlige tungemål.⁶

Tilpasningen begynder allerede i oldtiden. Længe før nytestamentlig tid havde grækerne tilpasset persiske, ægyptiske og semitiske navne til deres eget sprog, tit blot ved at forsyne dem med græske endelser, undertiden ved at omdanne dem yderligere.⁷ Denne græske skik følger de nytestamentlige skrifter, og det på en ganske konsekvent måde: de gammeltestamentlige personnavne overtages i regelen i en form uden græsk endelse, så de ligger tæt op ad de hebraiske former, mens de samme navne på nytestamentlige personer fremtræder med græske endelser:⁸ patriarken hedder Jacob, Jesu broder og apostlene hedder *Iakobos*, patriarken hedder Josef, Jesu broder og andre af navnet hed-

der *Josefos* eller *Joses* o.s.fr. Der er undtagelser, f.ex. hedder Moses gennemgående *Moyses*, og Josua kaldes i Hebr. 4,8 *Iesous* ligesom Jesus, skønt de begge hører hjemme i Det gamle Testamente. Men iøvrigt er regelen tydelig nok.

Den virker videre i Vulgata for Jakobs vedkommende, men ikke for Josefs: i Det gamle Testamente Jacob, i Det nye *Jacobus*, men begge steder *Ioseph*, således at man f.ex. i Mark 6,3 får rækken: *frater Iacobi, et Ioseph, et Iudae, et Simonis*, hvor navnet Josef som det eneste ikke er latiniseret

Vulgata har virket og virker endnu, men langt fra lige stærkt på alle sprog. På fransk, og som regel også de andre romanske sprog, og på engelsk er så godt som overalt de latinske endelser faldet bort, og ikke nok med det, navnene optræder i former, som ganske vist er mundrette på de pågældende sprog, men til gengæld ikke uden videre til at genkende. Således beholder den gammeltestamentlige Jakob vel sit navn, Jacob, men hans nytestamentlige navne får sit grundigt lavet om til *Jaques* og *James*, Stefanus bliver til *Etienne* og *Stephen*, der ikke ligner hinanden ret meget, Johannes til *Jean* og *Juan* og *John* o.s.v o.s.v.

Anderledes på tysk: der skelnes også mellem de gammeltestamentlige og de nytestamentlige navneformer i tilfældet Jakob, på samme måde som i Det nye Testamente på græsk og i Vulgata; de nytestamentlige navne er ikke omdannet, men bibeholdt i deres latinske form som *Jacobus*, *Philippus*, *Stephanus*, *Paulus*, *Petrus* o.s.fr., en regel som heller ikke moderne oversættelser såsom Thimmes, Zürcher Bibel m.fl. fraviger, og som ingen kan tænkes at bryde, så faste som navneformerne nu engang er.

På dansk har der i Bibelen hidtil været brugt navneformer, dels med og dels uden de latinske endelser, men der er nogenlunde bestemte regler for, hvilke der bruges i latinsk form. Navnene lyder Peter, Jakob, Filip, men Johannes, Paulus, Stefanus, Bartholomæus o.s.v. Der kan være lidt vaklen mellem Stefanus og Stefan,⁹ og jeg vakler selv, men formen med den latinske endelse er så langt den mest brugte, og det er den de autoriserede bibeloversættelser bruger. Uden for dem har man også kunnet iagttage en vis forkærlighed for *Petrus*, i stedet for Peter, måske under påvirkning fra svensk og tysk. Bibeloversættelsen af 1948 skal i hvert fald ikke have skylden, selv om den eet sted bruger formen *Petrus*, nemlig i sætningen *tu es Petrus*, og deri følger den 1907 og de tidligere oversættelser.

I modsætning til engelsk og fransk er der altså på dansk en himmelvid forskel på bibeloversættelsens navneformer og helgennavnenes former sådan som de bruges i almindelig navngivning. De sidste former er

også på vort sprog omdannet til ukendelighed for de uindviede, og ingen tænker til daglig på hvad Bibelens sidestykker til Mads og Jeppe eller Ib og Jens er. Men så stor har kløften ikke altid været, og i salmer og anden kirkelig litteratur kan forskellige former findes ved siden af hinanden.

I den ældste af reformationstidens danske bibeloversættelser, Christian den Andens Nye Testamente fra 1524, finder man ved første øjekast, og meget forståeligt, en stærk indflydelse fra Vulgatas navneformer, som også gennemgående var Luthers.¹⁰ Tager man f.ex., for at få mange navne på een gang, apostellisten i evangelierne, Matth 10,2-4; Mark 3,16-19; Luk 6,14-16, finder man følgende navne:

Petrus
 Andreas
 Jacobus Zebedei Søn
 Joannes
 Philippus
 Bartholomeus
 Thomas
 Mattheus
 Jacobus Alphei Søn
 Lebbeus wiid tilnaffn Thaddeus
 Simon aff Cana
 Judas Iscariotes.

Således Matthæus; Mark. har, idet der ses bort fra den anden rækkefølge, de samme former, blot i akkusativ, som konteksten kræver undtagen for Simon Peter, hvis to navne i teksten står i henholdsvis dativ, *Simoni*, og nominativ, *Petrus*; som akkusativformer bruges de latinske, *Jacobum* o.s.v. I øvrigt noteres følgende afvigelser: *Jacobum filium Zebedei* og *Simonem Cananeum*; men ligesom i Matth 10 hedder det *Jacobum Alphei Søn*. Også Lukas har, ifølge konstruktionen i sammenhængen, navnene i akkusativ; at mærke er *Jacobum Alphei søn* og *Judam Jacobi søn*.

Det billede som apostellisterne i evangelierne tegner, bekræftes, når navnene i evangelierne i øvrigt sammenlignes: apostlenes navne, og personers i det hele taget, har de latinske former og bøjes gennemgående med de latinske endelser. Der er dog enkelte afvigelser. Skønt *Petrus* ellers følger regelen nøje, så nøje at selv vokativen *Petre* overtages i Luk 22,34, bruger dog Joh 1,34 det danske *Steen*, og en enkelt gang i Matth 8,14, bruges formen *Petrus* som genitiv:¹¹ *Petrus huss*. På lignende måde vakler formerne for *Joannes*; vaklen i stavemåden mel-

lem *Joannes*, *Joanes*, *Joānes*, *Joānnes*, kan der ses bort fra ligesom ved de øvrige navne; formen med h, *Johannes*, har jeg kun fundet i Luk 8,51; men som genitiv forekommer både det regelrette *Joannis* og nominativformen, men den sidste er muligvis kun en trykfejl, eftersom den står side om side med den regelrette i Mark 2,14; den antagelse kan støttes med at formen *Joannis* omvendt flere gange står som nominativ, f.ex. i Joh 3,24.27; trykfejl er i hvert fald *Jonnis* i Mark 6,25 og *Joonnes* i Mark 6,14. Ligeså bøjes *Jacobus* regelmæssigt, undtagen i Mark 15,40, hvor det i genitiv får den danske endelse: *sancti Jacobs* og *Jose moder*. *Andreas* bøjes i genitiv *Andree* i Joh 1,45, men i Mark 1,29 hedder det: *oc komme i Simonis oc Andreas huuss met Jacobo oc Joanne*.

Disse nogenlunde faste latinske former er imidlertid kun regelen i evangelierne. Billedet er det stik modsatte i Apostlenes Gerninger. Jeg hidsætter til sammenligning apostellisten fra Acta 1,13:

Peder
Jacob
Hans
Anders
Philip
Thomas
Bartholomeus
Mattheus
Jacobus Alpei
Simon Zelotes
Judas Jacobi broder.

Det vil sige: de mest kendte og brugte navne optræder her i deres danske form og uden de latinske endelser; det gælder med sikkerhed de fem første; om Thomas er det vanskeligt at udtale sig: Thomas har nok ikke været følt så meget mere latinsk end den omdannede form *Tammes*. Men de fem sidste, som er mindre kendte og som ellers ikke omtales i Det nye Testamente, har de latinske former, trods det at der findes tit brugte omdannede former: *Matthies*, *Mads*, *Bartel*^{11a} o.s.v. Ejendommeligt virker det at Jakob i samme liste optræder både med og uden latinsk endelse.

Også dette billede bliver trukket stærkere op, når de spredte navne slås efter: i Apostlenes Gerninger foretrækkes ganske tydeligt de danske former, når det drejer sig om blot nogenlunde kendte personer og navne: Johannes bliver til *Hans*, med genitiven *Hanssis* eller *Hansses*, Petrus til *Peder*, Jacobus mister endelsen og Philippus ligeså, og Andreas bliver, den ene gang det forekommer, til *Anders*. Går man uden

for de tolv apostelnavne, er forholdet det samme: også Johannes Døber kaldes *Hans*, Stefanus optræder i formerne *Staphen*, *Staffen*, genitiv *Staffphens*, Acta 7,59; 11,19; 22,20. Simon bruges nu også i den form som man stadig, uanset stavemåden, kan høre i egnsmaal: *Si(m)-men*, Acta 8,9.13 o.s.v.; 10,5.17 o.s.v., uden at der skelnes mellem de forskellige bærere af navnet, Simon Peter, Simon Mager og Simon Garver (eller Skomager). Dertil svarer at Paulus, hvor han nævnes i Apostlenes Gerninger, og det er mange gange, også flere end man kan finde i de græske tekster og konkordanser, hedder Povl, som regel skrevet *Poueld*, sjældnere *Pouild* (formodentlig udtalt med stød), i genitiv som regel *Pouels*, uden d. Anden form forekommer overhovedet ikke i Acta, undtagen for prokonsulen *Sergius Paulus* i 13,7, som kaldes med navnet i den latinske form og med latinske endelser: *Sergio Paulo*.

Helt uden undtagelser er regelen ganske vist ikke. Apostlenes Gerninger bruger enkelte gange latinske former. *Jacobus* er allerede nævnt. *Joannen* i 15,37 er det eneste eksempel for det navn. Også *Peder* er kun een gang erstattet af den latinske form i genitiv, i 5,15: *Petri*. I listen i 6,5 bruges *Stephanum*, og alle de andre sex navne står også i den latinske form med latinsk akkusativsændelse: *Philippum*, *Prochorum*, *Nicanorem*, *Timonem*, *Parmenam*, *Nicolaum*. Men i det store og hele foretrækker oversættelsen i Apostlenes Gerninger de danske navneformer.

Den store ensartethed der er over evangelierne på den ene side, og den ikke fuldstændige, men dog påfaldende afvigelse i Apostlenes Gerninger har ikke noget helt tydeligt sidestykke i de nytestamentlige breve og i Åbenbaringsbogen. Nu er personnavnene ikke så hyppige i disse skrifter som i evangelierne og Acta, så grundlaget bliver mere spinkelt. Men de navne som nævnes, tegner dog et temmeligt broget billede:

For nu at begynde med Paulus, som naturligvis er det hyppigst forekommende navn: de former som vi har mødt i Acta er også de overvejende i brevene, idet både fortalerne (Luthers i oversættelse), overskrifterne og selve brevenes indledningsord bruger dem; det hedder *Pouels breff till* o.s.v., og selve tekstens første ord har som regel formen *Pouild*, Rom., 1.2. Kor., Filip., 1.2.Tim., Filemon, eller *Poueld*, Efes., Kol., Tit. Men i de breve, som også ellers indeholder apostelens navn, er der tilsyneladende ingen regel: i 1.Kor. bruges uden for adressen kun den latinske form 5 gange, deraf de to i genitiv, hvortil kommer de to gange genitiven *Paulou* ligesom hos Luther¹² gengives med adjektivet *paulisk*, 1 Kor 1,12 ved siden af *Apollisk*, *Kepisk* og *Christiges*, 1 Kor

3,4 ved siden af *Apollisk*. Deraf må der dog ikke sluttet nogen regel, såsom at navnet skulle lyde *Poueld* i indgangshilsenen, *Paulus* og deraf afledede former inde i brevenes text, thi 2 Kor 10,1 bruger *Pouild*, Gal 5,2; Efes 3,1; 1 Thess 2,18 og Filemon 9 og 12 ligeså, ja også 2 Pet 3,15 har formen *Pouild*. Den latinske form er på den anden side heller ikke begrænset til brevenes text, hvor den foruden i 1 Kor. også forekommer i 2 Thess. 3,17, i genitiv; det brev har i det hele taget kun den latinske form, eftersom indgangshilsenen, det eneste andet sted hvor navnet forekommer, også har det i den latinske form; det samme gælder indgangshilsenen i 1 Thess., og det er de eneste to tilfælde hvor formen *Paulus* bruges på den plads. Omvendt har Kol. som nævnt *Poueld* i indgangshilsenen, desuden *Pouild* i 1,23, men i 4,18 står det latinske *Pauli*, ligesom det tilsvarende sted i 2 Thess 3,17. Altså et temmelig forvirrende billede. Konsekvens er der ikke.

Det gælder også andre navnes former i brevene. Efter Apostlenes Gerninger nævnes Peter kun i Gal. og i indledningerne til de to breve under hans navn; de sidste to bruger begge formen *Peder*, og den samme form har Gal 2,14, mens de tre foregående steder i samme kapitel, v.7, 8 og 11, har *Petro* og *Petrus*. – Johannes kaldes i 1.-3. brev samt i Apok 1,1.4.9. for *Hans*, med samme form som i Acta, men i Gal 2,9 og i Apok 22,8 hedder han *Joannes* ligesom i evangelierne og i Acta 15,37. Jakob hedder nu atter *Jacobus*, -um, -o, i i 1 Kor 15,7; Gal 1,19; 2,9.12 og i Jud v.1, men i Jak 1,1 bruges navnet uden endelse. Endelig må det nævnes at 2 Pet 1,1 har *Simen Peder*, og at ærkeengelen Mikael de to gange navnet forekommer har de to forskellige former *Michael* i Jud. v.9 og *Mickel* i Apok. 12,7.¹³

Forklaringen på disse forhold skal, når 1524 ses for sig, findes i at den oversættelse som bekendt ikke er een mands værk, men hele tre har ansvaret for den: Hans Mikkelsen, Chr. Vinter og Henrik Smith.¹⁴ Det er næppe tilfældigt, at cancellisten og doktoren i forskellige lærde discipliner Christiern Vinter, som oversatte evangelierne, bruger de latinske navneformer, mens der er vaklen i resten af Det nye Testamente.

Men det er ikke hele forklaringen. I reformationstidens danske skrifter, også andre end bibeloversættelserne, skiftes der i det hele taget mellem latinske og danske former, ikke blot fra mand til mand, men også hos den samme.

Det er Christiern Pedersen et udmærket eksempel på allerede i Jærtegnspostillen.¹⁵ I den optræder begge slags former side om side og tilsyneladende uden regel. De latinske former er meget fremtrædende,

og de er gennemført for de kirkefædre og kirkelige forfatterede som postillen gengiver eller henviser til: *Gregorius, Bernardus, Albertus Magnus, Chrisostomus* o.s.v. I indledningsordene til evangelielæsningerne, *læsten som læsiss idagh i den hellige kircke*, kaldes evangelisterne gerne med deres latinske navne: *den hellige evangelista Sanctus Lucas* o.s.fr. Undtagelsen er Joannes, som på de steder og ellers bærer sit danske navn, *Sancte Hanss*; der findes undtagelser, men de er få, og det gælder også hans navne Johannes Døber: begge kan omtales med *Johannes*, men det sker sjældent; i selve prækenene er undtagelserne færre endnu. – Medmindre der citeres på latin, hvad der sker gang på gang, eller hidsættes latinske overskrifter hedder Stefanus også *Sancte Staffen* og hans dag *Sancti* (sic!) *Staffenss dag*. – Andre navne har mere skiftende former. Jakob har i de fleste tilfælde den form, som regel med c, men både *Sancte Ip* og *Jep* forekommer jævnligt; Andreas hedder flere gange Andriiss, men kan også kaldes sanctus Andreas *sancte Peders broder*. – Maria ender som regel på a, bøjes tit på latin, ligesom tilfældet er med Jesus Christus, Herodes og Pilatus, men formen *Marie* forekommer også i nominativ, ligeså flertalsformen *de andre marier*.

To er, så vidt jeg har kunnet fastslå, totalt fredet: det hedder altid *sancte Pouild* og *sancte Peder* (undertiden stavet *Pæder*), og jeg er ikke i Jærtegnspostillen stødt på de latinske former.

I Christiern Pedersens Det Ny Testamente, 1529, genfindes de fleste af disse navneformer og -skikke. Paulus hedder *Pouill* (forskellige stavemåder), og jeg har ikke fundet nogen undtagelser. Peter hedder gennemgående *Peder*, men her er der undtagelser: I Matth 16,18 hedder han *Petrus* og det er betegnende: *Tu es Petrus* er ikke sådan at komme fra for den der er opdraget med Vulgata og i den katolske kirke. Dobbeltnavnet *Simon Petrus* i Matth 16,16 og Joh 6,68, ligeledes i Luk 9,20, hvor forkortelsen *Simo Petr*⁹ må opløses sådan. Morsomt nok gengives det i Joh 1,4, hvor det græske *Petros* og det latinske *Petrus* hidsættes som forklaring på det hebraiske Kefas, *en sten*, ligesom i 1524 (*Steen*) og 1550 (*en Sten*).

Anderledes med Johannes. Døberen hedder uden undtagelse Joannes, jævnligt bøjet med latinske endelser. Men Johannes Sebedæussøn har snart det latinske navn, snart det danske *Hans* (således Matth 17,1; Mark 1,29; 3,17; 10,41; 14,33; Luk 8,51; 22,8; Acta 8,14; Apok 1,1.9) Peters fader hedder i Joh 21,15ff *Joannes*, i genitiv *Joannis*, men Johannes Markus overalt i Acta *Hans*. Alle tre Johannesbreve står under navnet *Sancte Hans*, Åbenbaringen ligeså, skønt 1,4 og 22,8 bruger

formen *Joannes*. Jakob bruges gennemgående uden endelse, for Andreas vakles der mellem den form og formen *Andris(s)*, Filip har den latinske form *Philippus* (Acta 8 passim), men *Staffen* bruges for Stefanus.

Den vaklen mellem de danske og de latinske navneformer, som kan findes i bibeloversættelserne, er i det hele taget ejendommelig for reformationsårhundredet. Hans Tausen er i »Edt ønckelicht klaweemoll och edt wenlight tilbudh« fra 1528¹⁶ bundet af sit forlæg hos Luther og bruger temmelig konsekvent de samme latinske navneformer som han. Men når han står frit, bærer han sig gennemgående anderledes ad: så foretrækker han de danske former. Således i »Edt kort antswor till bispens sedhhæbreff aff Othensæ«, 1529.¹⁷ Her bruges de danske former *s.Pouel*, en enkelt gang *Powel* eller *Pauel*, *s.Pedher* og *s.Hans(s)*; andre navne bringes i den latinske form, Jesus Kristus bøjes med de latinske endelser, der tales om *Josephus* og *Aegesippus*, Moses hedder i accusativ *Mosen*. Derimod kaldes Luther hele vejen igennem for *Morten* Luther, og Hans Tausen har også formen *Nielss* de lyra, hvor den mere lærde Christiern Pedersen skriver *Nicolaus* de lira (Jært. s.121). Hvis Hans Tausen gengiver Biskop Jens Andersen ordret, har også han brugt formerne *s.Pedher* og *s.Pouel*. I »Sendebrev til alle Provster og Sognepræster i Ribe Stift« (titlen er Rørdams)¹⁸ findes begge slags former, *Pouel* ved siden af *Paulus*; materialet i det skrift er dog meget spinkelt. Ejendommeligt er det, at »Kirkebønner til alle Søn- og Helldage« (titlen er atter Rørdams)¹⁹ efter de Veit Dietrichske overvejen- de bruger de danske former, skønt der her, som i forholdet til Luther, kunne ventes afhængighed af det tyske forlæg. Gennemgående har kollekterne, dog med undtagelser, navnet Jesus bøjet, men ikke Kristus, altså Jesu Christ og Jesum Christ, vel at mærke i kollekternes hovedstykke, mens derimod slutningen har *wed dyn kere Søn wor Herre Jesum Christum*.

Udviklingen frem mod vor tids navneformer har taget et langt skridt mellem 1529 og 1550, Christian den Tredjes Bibel. Nu hedder apostelen ikke længere Powl, men *Paulus*, og det er gennemført, også i overskrifterne til de enkelte breve; kun oversigten over Det nye Testaments Bøger har endnu *S. Pouils Epistel til o.s.v.* Men Paulus er jo fra sit eget liv vant til navneforandringer. Et brud med den middelalderlige og tidlige reformatoriske tids danske tradition er det ikke desto mindre.

Peter har derimod i en lang række tilfælde beholdt sit gamle navn *Peder*, men det er ikke så nær enerådende: der skiftes, som det synes

regelløst, mellem det og den latinske form *Petrus*. I de tre første evangelier overvejer *Peder*, undtagelserne er den første gang navnet forekommer, Matth 4,18, og, ikke uventet, Matth 16,16 og 18, samt Luk 5,8 (*Simon Petrus*) og 22,8 (*Petrum* oc *Johannem*). Dobbeltnavnet medfører som i 1529 gerne den latinske form (se strax nedenfor om Johannesevangeliet), sammenstillingen med Johannes ligeledes i flere tilfælde, således også i Acta 3,11; 4,13; 8,14 (begge bøjet med latinske endelser). – I Johannesevangeliet er *Petrus* derimod fremherskende, for en del, men ikke udelukkende, fordi dobbeltnavnet Simon Peter er særlig hyppigt i det evangelium og næsten ufravigeligt medfører den latinske form (dog ikke i 21,17, hvor der står *Simon Peder*), og også, i samme kontekst, trækker det enkle *Petrus* efter sig, smlgn. 13,6 med 13,8. I Acta er der endnu mindre at spore af en regel (bortset fra det lige nævnte *Petrus* og *Johannes*), hvad man kan overbevise sig om ved at læse Acta 12,3-18, hvor der skiftes fra vers til vers: 3: *Petrum*, 5: *Petrus*, 6: *Peder*, 7: *Peder*, 11: *Petrus*, 13: *Peder* (ej i 1948!), 14: *Peder*, 16: *Petrus*, 18: *Petro*. I 1524 hedder apostelen *Petrus* i evangelierne, ellers næsten altid *Peder*, i 1529 er *Peder* næsten gennemført, i 1550 skiftes der tilsyneladende vilkårligt. Hvad nu end grunden kan være, er denne vaklen betegnende: dette hyppigt forekommende apostelnavn er det som har været længst om at nå den foreløbigt endelige form, *Peter*.

Billedet er mere entydigt for *Johannes*. I langt de fleste tilfælde har navnet denne form, altså med h, hvor de to ældre oversættelser, når de ikke siger *Hans*, skriver uden h (dog i 1524 Luk 8,50; 9,28.49.54 med h). Selv om navnet gennemgående bøjes med latinske endelser (-em, -is, -i, -e), nærmer det indføjede h alligevel navneformen til dansk (og anden nordisk og tysk) naturlig udtale. Bortset fra endelserne er dette apostelnavn altså langt på vej med at fæstne sig i den form vi stadig bruger. *Hans* forekommer kun et par enkelte gange, og kun om Sebedæussønnen: *Hans*, *Jacobi broder*, hedder han i Mark 5,37. Tydelig vaklen er der i Mark 10,35 og 41, henholdsvis: *Da ginge Jacobus oc Johannes Zebedei Sønner til hannem*, og: *De toge det til mistycke met Jacob og Hans*.

Disse sidste to eksempler får så være illustration også til skiftet mellem *Jacobus* og *Jacob*. I hvor høj grad de øvrige navne har beholdt deres latinske form, Philippus o.s.v., Stephanus, Bartholomeus o.s.v., behøver ikke at gennemgås i enkeltheder, der kan blot henvises til apostellisterne og til listen i Acta 6,5.

Det materiale fra reformationstidens bibeloversættelser som er fremlagt her kunne udvides med langt flere eksempler end det som overfor er

givet fra Hans Tausens sprogbrug. Men billedet som helhed ville ikke ændres, selv om de enkelte forfatters og oversætters træk kunne komme skarpere frem.

Navneformerne viser hvordan den folkelige navneskik fra middelalderen stadig består, men er hårdt trængt, og bliver det mere og mere, af de nye navneformer, der gennemgående svarer til de latinske i Vulgata. Det er et blandt mange vidnesbyrd om den store, ja, næsten enerådende stilling som Vulgata middelalderen igennem havde i hele Vest- og Nordeuropa. Luthers afhængighed af Vulgata, som han for store deles vedkommende kunne udenad, viser sig også i hans bibeloversættelse, hvor meget den end bidrog til at bryde Vulgatas herredømme. Vel brugte han grundtexten, både til Det gamle og til Det nye Testamente, og han stod sammen med Erasmus om at betragte *Novum Testamentum* græce som Det nye Testaments grundtext og autoritative text; men sit mangeårige samliv med Vulgata kunne han ikke løbe fra, og det kunne ingen af reformatorerne. Tysk havde lige så vel som andre europæiske folkesprog sine særlige former for de bibelske, i dette tilfælde de nytestamentlige, personnavne. De er gennemgående trængt tilbage på langt flere områder end i de fleste andre lande; de har overlevet i personnavnene: Hans, Johann, Michel, Peter, Paul, o.s.v., også i mange stedsnavne, mens kirkerne gennemgående har fået latinske navne.²⁰ Bibelen blev gjort tilgængelig for menigmand; men samtidig blev menigmands navne for de bibelske personer trængt mer og mer tilbage. Den hjemlige natur kan så ganske vist hos teologerne og bibeloversætterne gå over den latinske Vulgata-optugtelse. Luther kan godt bruge både Pauel og Peter. De danske reformatorer har det på samme måde, men i endnu højere grad, for de kan ikke holde den latinske skanse selv i bibeloversættelserne.

Forskellen fra England, Frankrig og de sydeuropæiske lande er iøjnefaldende. De har, vel gennemgående uden at tænke videre over det, holdt fast ved de folkelige middelalderlige navneformer. Forklaringen er ligetil: det er, bortset fra England, lande der stort set forblev katolske og kun forbigående berørtes af reformationen, hvad der bl.a. gav sig udslag i at bibeloversættelser til folkesprogene ikke blev sat på dagsordenen, som bekendt snarere tværtimod. Det latinske kirkesprog og folkesproget, hvert med sine navneformer, kørte ad hver sit spor, der ikke krydsede hinanden.

England var derimod ikke uberørt af bibelhumanismen, den engelske kirke kom også ud for en reformation, eller flere reformationer, om man vil, og også på engelsk kom der i reformationens kølvand en række forskellige bibeloversættelser. Alligevel har engelsk, i modsæt-

ning til tysk og de nordiske sprog, afvist de latinske former og beholdt de hjemlige middelalderlige, med få undtagelser. Men i engelskens tilfælde veed vi, at det ikke er tilfælde eller ubevidst videreførelse af tradition: den kommission der lavede oversættelsen af 1611, som stadig står, fik udtrykkelig besked om at holde fast ved de gammelkendte navneformer. I denne som i så mange andre henseender har den engelske statskirke og dermed dens og folkets sprog holdt forbindelsen med middelalderen, også den katolske middelalder, i en helt anden grad end Tyskland og de nordiske lande. For dem, og altså for os, gælder at gennem reformationstidens bibeloversættelser har Vulgata, bibelhumanismen og Luther, som er afhængig af dem begge, præget vore oversættelsers og vort kirkesprogs, og vort dagligsprogs, navneformer.

Det kunne være oplysende at følge navneformerne gennem de følgende århundreders bibeloversættelser helt frem til vore dage, men det er ikke nødvendigt for denne artikels formål. Et enkelt eksempel fra det lærde århundrede kan være nok til at vise hvordan den udvikling fortsætter, som der er lagt op til i reformationsårhundredet. I oversættelsen af 1633 er der taget endnu nogle skridt hen imod de navneformer som er bleven de gængse nu om dage, også nogle skridt som siden er taget tilbage.

Paulus er så godt som enerådende og *Povel* omtrent forsvundet; men også kun omtrent. For det første findes der et par undtagelser i Første Korinthierbrev. I Kor 1,12 hedder det: *At den ene siger iblandt eder/ Jeg er Povels: Den anden/ Jeg er Apollos* (sic!): *Den tredje/ Jeg er Cephe: Den fjerde/ Jeg er Christi*.²¹ Altså *Cephas* i genitiv med latinsk endelse, *Apollo* (sic! det hedder han udtrykkeligt i Acta 18,24) med dansk, *Paulus* i den danske navneform; men lige efter i Kor 1,13: *Er da Paulus kaarsfest for eder? Eller ere i døbte i Pauli Nafn?* – For det andet opviser fortaler, klumme- og sidetitler og efterskrifter mange eksempler på de gamle navneformer. Romerbrevet har *Paulus* i overskriften, så *Fortalen på S.Povels Epistel til de Rommere*.²² Det skyldes uden tvivl afhængighed af fortalernes tidligere ordlyd; således når det i den til Første Korinthierbrev hedder: *Lige saa gick det oc S.Povel – Den ene vilde være Povelsk / den anden Apollisk / den ene Pedersk / den anden Christisk*.

For Peter er navneformen *Peder* (med d) ved at fæstne sig, så der allerede er forvarsel om de former som med tiden blev enerådende: Peter og Paulus. Der begyndes ganske vist i Matth 4,18 med Petrus, men ellers er Peder næsten enerådende de tre første evangelier igennem; der er undtagelser: Matth 16,16.18 har *Simon Petrus* og *Du est*

Petrus,²³ og Luk 22,8, hvor der bruges latinsk form og endelse: *Petrum oc Johannem* (med h).

Derimod er navnebrugen stadig vaklende og i almindelighed vanskelig at forklare i resten af Det nye Testamente. I Johannesevangeliet, hvor der jævnligt bruges dobbeltnavnet *Simon Petrus*, medfører dette åbenbart af sig selv navneformen *Petrus*, som bøjes med de latinske endelser, mens Simon kun bøjes i genitiv (Joh 1,41 og 6,8). Petrus alene forekommer også en enkelt gang (13,8.37), men ellers er regelen Peder, når det står alene, men ellers Simon Petrus, kun een gang bruges *Simon Peder* (21,15).²⁴

For Johannes er navneformen Hans næsten helt forsvundet. Johannes Døber er hans navn uden undtagelse, og Johannes Sebedæussøn kaldes kun to gange for *Hans* (Mark 10,41 og 14,33)

Jakob kan optræde med den latinske endelse: Mark 10,35: *Jacobus oc Johannes / Zebedæi Sønner*, Luk 9,28: *Peder, Johannem oc Jacobum*, også Jak 1,1 og Jud 1,1 (*Jacobi*). Men billedet er nogenlunde entydigt: de fire tiest nævnte apostle hedder i de fleste tilfælde Paulus, Peder, Jacob og Johannes. Her er vor tids former allerede de fremherskende. Det gælder også nogle sjældnere forekommende navne: ikke længere Staffen, men *Stephanus*, ikke Mikkell, men *Michael*. Eet navn er siden kommet af med den latinske endelse: Filip hedder i 1633 *Philippus* (som stadig på svensk og tysk).

En iagttagelse må føjes til: Registret bag i 1633 har helgendagene i følgende former: *Staffens dag*, *S.Hans Baptistæ dag*,²⁵ *S.Lauritz dag*, *S.Michels dag*, *S.Povels omvendelses dag*, men *S.Johannis dag*, *Petri og Pauli dag*, de fleste andre ligeledes med de latinske navne. Til dels har altså helgendagenes navne været mere sejlivede end Biblens; de har været faste begreber i den folkelige hverdag og dens kalender, og er det for nogles vedkommende endnu: St. Hans, Mikkelssdag, Mortensaften.

Resten af tiden op til vore dage kræver ikke mange linjer. I bibeloversættelsen bliver navnene efterhånden faste. Men det kræver ikke megen læsning af f.ex. salmedigterne at fastslå, at de gamle navne stadig kan kappes med de latinske, og at digterne, hvor de ikke er bundet af bibeloversættelsen, skifter mellem f.ex. Pe(de)r og Povl og Petrus og Paulus. Kingo mindst, Brorson mere, Grundtvig mest, så vidt min læsning når. Brorson siger *Kiere Peder* (Svanes. VII,3, ved siden af Kephass, Kephass sst. 8). Fra det foreløbige manuskript til den trykte prædiken »Vor Herres og Frelseres Jesu Christi første Aabenbarelse efter sin Opstandelse« rettes *Hans* til Johannes.²⁶ Grundtvig kan i Sangværket Bd. II skrive *Sanct Hans den Døber* (s. 192) og *Johannes den*

Døber (s. 211), *St. Peder og St. Hans* (s.318), *Peder, Povel og Johan* (s. 267), *Stefan* (s. 272); og det er ikke bare rim og metrum der afgør formen, for han kan bruge overskriften (s. 269) *Petrus, Paulus og Johannes*, det i samme vers 9, og så i vers 11 skrive Peders Tanke, Pauli Straf.

Mellem Brorson og Grundtvig ligger Bastholm²⁸ (og hans tid) som et intermezzo: Latinen sad i højsædet i meget af oplysningstiden, som det fremgår af mange indskrifter og af den klassiske dannelse, der gik hånd i hånd med nyklassicismen i kunsten.²⁹ Bastholm bruger konsekvent de latinske former og endelser.

De gammeltestamentlige personnavne har ikke været udsat for omdannelse efter vore sprog i samme omfang som de nytestamentlige. Deres former har ganske vist også deres historie; den kan følges gennem Septuagintas og de andre græske oversættelsers, og siden i Vulgata. De er gennemgående ikke forgræsket i synderlig grad; enkelte forsynes med græske endelser; men som nævnt til indledning skelner allerede den græske bibeloverlevering mellem gammeltestamentlige og nytestamentlige former af et og samme personnavn. De vigtigste undtagelser er navne som Moses og Elias, der er forsynet med den græske endelse s.

Reformationstidens brug af gammeltestamentlige navne lægger sig op ad Vulgatas former, overtager dem eller bruger ganske lignende. Til forskel fra de nytestamentlige navne er de fleste af de overvældende mange gammeltestamentlige navne ikke blevet hvermands eje, og kun en mindre del af dem bruges som døbenavne, og det er for en stor dels vedkommende dem der omtales også i Det nye Testamente. En af undtagelserne er *Jesse* for Isai, som bl.a. har været kendt fra Jessetræet i den billedlige fremstilling. Profeterne hedder altså *Elias* (med biformen *Helias, Helyas*), *Esajas* (også her anderledes stavemåder), *Jeremias*, *Joel*, *Habakkuk* o.s.fr., *Elisa* dog *Elisæus* eller *Heliseus*; *Salomon* og *Absalon* gennemgående med n (hvor det første på hebraisk ender på o, det andet på m).

Med få undtagelser har altså de gammeltestamentlige navne (men ikke nødvendigvis deres stavemåde) fået deres hidtil endelige form allerede på reformationstiden.

Det samme gælder stednavnene: også her er der undtagelser, såsom *Athenen*, hvor vi bruger *Athen*, *Capharnaum* mod *Kapernaum* nu, *Nain* kan optræde i formen *Naim*, o.lign.; men stednavnenes former er let genkendelige fra reformationstiden til vore dage.

I nyere tid og i vore dage er der gjort enkelte forsøg på at indføre nye navneformer. De går først og fremmest ud på at bryde de latinske formers herredømme.

Det mest tiltalende først: Johannes Munck indførte i sin og Sigfred Pedersens fælles oversættelse af Acta³⁰ formen *Paul* for Paulus. Det ser ud som skulle der vendes tilbage til reformationstidens Povel, Pouild, og det er formodentlig tænkt udtalt som Povl. Alligevel er det nok ikke reformationsbiblernes form som er inspirationen, snarere et ønske om at bryde med den latinsk-tyske tradition og nærme sig den franske og den engelske, siden stavemåden er den samme. Forsøget er da heller ikke fulgt op med andre gamle navneformer som Hans og Steffen. Det er ikke slået an, og vil vanskeligt gøre det.

Et andet går ud på at erstatte de latinske former og især endelser med græske, i hvert fald i de oprindeligt græske navne. Således bliver de til *Timotheos*, *Nikodemos*, o.s.fr. Det er muligt, at der kan nævnes andre lærde fra samme periode, men i hvert fald Grundtvig var en af de første til at slå ind på det spor; han foretrak selv, hvor han gik bevidst til værks, de græske endelser; hans had til latinen og forkærlighed for græsk, når valget stod mellem de to, er jo velkendt. I bibeloversættelsernes historie her til lands er det uden tvivl Grundtvigs påvirkning der har fremkaldt de græske former i stedet for de latinske. Jac. Chr. Lindberg³¹ bruger dem gennemført i sin oversættelse. I »Evangeliet af Markos« ser listen over apostlene i 3,16-19 sådan ud:

Simon – – Peder
 Jakob Zebedæos' Søn – –
 Johannes
 Andreas
 Filippus
 Bartolomæos
 Mattæos
 Tomas
 Jakob Alfæos' Søn
 Taddæos – –
 Simon
 Judas Iskariot

og Paulus bliver så til *Pavlos*. I Rørdams oversættelse og flere andre³² fortsættes denne tendens, uden at det i alle tilfælde kan bevises at den skyldes indflydelse fra Grundtvig eller Lindberg. Det er nok en filologisk oversamvittighedsfuldhed der gør sig gældende; græske navne skal have græske og ikke latinske endelser, og når latinske navne i det græske Nye Testamente får græske endelser, skal de også have det i det

danske Nye Testamente, selv om det så kan føre til hybride former som Pavlos og Mattæos (der burde være Matthaïos).

Den nyeste svenske oversættelse, Nya Testamentet, Stockholm 1981, følger det samme princip, og den tager udtrykkeligt stilling til det. Den giver i sin »oppslagsdel« en redegørelse for de valgte navneformer:³³ for de græskes vedkommende er de nærmest mest muligt til en transskription af grundtextens former: endelserne er græske, h bevaret i *Rhodos* og *Timotheos* (til forskel fra f.ex. Lindberg); her er det filologien som råder. De latinske navne beholder, trods *Novum Testamentum græces*, deres latinske endelser: *Claudius*, *Paulus* og *Petrus* (skønt navnet er græsk), ligeså *Markus* (med k) og *Matteus* og *Titus* (som de fleste af denne skole alligevel foretrækker).

Det princip har sine svagheder; nogle af dem er der allerede i forbifarten gjort opmærksom på; det er svært at være helt konsekvent, og princippet kan ikke afvises med at konsekvens er uigennemførlig; vi siger og skriver jo også Efesus, men Patmos. Men derfor kan man dog godt tillade sig at spørge, hvad der er vundet ved at kalde manden *Nikodemos*, når formodentlig selv denne moderne navneforms fædre, for slet ikke at tale om almindelige bibellæsere, alligevel lægger trykket efter den latinske regel på næstsidste stavelse og ikke efter den græske på tredjesidste i nominativsformen. Det er, med orlov at sige, at give en god dag i traditionen og lade som om det ikke var en historisk kendsgerning, at græciteten i vidt omfang allerede før kristendommen, og ikke mindre med den, havde holdt sit indtog i latiniteten og er bleven en del af den.

Og, for nu at lade latin være latin, hvorfor denne fremmedgørelse i forhold til de kendte og brugte navne med deres nu engang latinske endelse? Folk hedder jo dog stadig Marcus (eller Markus), Paulus og Petrus så galt, en Jacobus har jeg også kendt; navne med latinske endelser har vi mange af: Marius, Magnus, Justus, Rasmus o.m.fl., mens græske ikke bruges.

Det fører så over til det tredje forsøg der skal nævnes: anstrengelserne for at finde former for de gammeltestamentlige navne, som ligger tættere op ad det hebraiske end de tilvante gør.³⁴

Også her har de europæiske sprog hver sin tradition for bestemte navneformer, men i langt færre tilfælde end ved de nytestamentlige navne. Der findes både *Salomon*, *Salomo* og *Solomon*, *Esajas*, *Isaiah* og *Jesaja* o.s.fr. Den danske tradition har gennemgående også på dette område været afhængig af Vulgata og brugt *Esajas*, *Jeremias* og tilsvarende. Men der har da været forskellige tilløb til at komme af med de latinske endelser og bruge *Jesaja*, *Jeremia* (eller -ja), *Nehemia*. De kan

findes hos Jac. Chr. Lindberg, og det er på hans tid en nydannelse, for i 1740 og endnu i 1855 bruges de tilvante former.

Det danske Bibelselskabs prøveoversættelse³⁵ har valgt at kalde sit som det andet udsendte bind for »Jesaja« og følger dermed den form som er almindelig i den videnskabelige litteratur og den gængse f.ex. på tysk. Dermed er ikke dekretet, at den form nu med vold og magt skal indføres, men der er givet lejlighed til at stifte bekendtskab med den og se og høre hvordan den virker. Så vidt jeg er underrettet, er det tanken at prøve en fornyelse også af andre gammeltestamentlige navne, men en registrering af de forslag må vente, til der ligger flere udgivelser på bordet. Formentlig vil Hoseas forsøgsvis blive kaldt Hosea, og andre endelser af samme art som i Hoseas blive strøget, altså den latinske tradition fraveget. Hvad det så ender med, bliver et andet spørgsmål.

Virkningen kan i nogen måde studeres i den nye svenske oversættelse, og den kan nok virke som en advarselstavle. Den tilpasser, også i Det nye Testamente, de gammeltestamentlige navne til de hebraiske former, altså også her *Jesaja*, *Mose* (dog ikke Moshe!), *Ishai* og *Rahav*, ligesom for de nytestamentlige navne med udtrykkelig begrundelse.³⁶

Det sidstnævnte navn, Rahav, vor oversættelses hidtidige Rahab, viser klart en af vanskelighederne ved den tilnærmelse til hebraisk. Den svarer til den som bruges i moderne ivrit, med v for frikativt beth (b); det er en tilnærmelse med modifikation, i hvert fald til det bibelske hebraisk; for vi udtaler et v som kombineret tand- og læbelyd, mens det på datidens hebraisk var en ren læbelyd. Lad gå med det, selv om det strengt taget er en tysk og ikke den gamle semitiske udtale af den lyd. Lad gå også på svensk, hvor v udtales som v også efter en vokal. På dansk går det ikke: Rahav vil uvægerligt blive læst som Rahau og Abner vil, når han skrives Avner, blive udtalt som det der vejres bort af vinden. Den skrivemåde kan man da indføre, og så tage udtalen med i købet; så har personer og stednavne fået navneforandring.

En tilnærmelse vil altid blive halvgjort arbejde. For at blive ved *Jesaja*: han hedder jo ikke Jesaja på hebraisk, men *Jesajahu*, Elias hedder ikke Eli(j)a, men *Elijahu*, Jeremias ikke Jeremia eller Jeremja, men *Jirmejahu*. Og hvorfor så forsvare de foreslåede halvttilnærmede former med at endelsen -hu nok ikke altid har været brugt med, når den dog står i den Biblia Hebraica, som der oversættes efter? Bedre står det ikke til med at skrive sh for hebraisk sjin, hvor vi hidtil har brugt sj. Den nye skrivemåde forsvares med at sj på dansk ikke rigtigt gengiver sjin på hebraisk, og det er så sandt som det er sagt; men sh gør det heller ikke. Dette rent bortset fra at ingen drømmer om i vores bibel at indføre sj eller sh alle steder hvor hebraisk har sjin. Vi får ikke

et nyt *Jerushalem* (eller -lajim!), Samson kommer ikke til at hedde *Sjimsjon* eller *Shimshon*, og Salomon bliver ikke til *Sjelomo* (at udtale i retning af sjelomo). En tilnærmelse af den art bliver til filologisk makværk, hvor velment den end er.

Lindberg bruger selv tilnærmede former, også f.ex. i Matth 15,7 skriver han Jesaja, som han gør det i Det gamle Testamente, så hans praksis er i den henseende ikke bedre end den som nu om dage forsøges. Men hans teori er bedre: »Det har forårsaget mig en særegen Betænkelighed, hvorledes jeg bedst skulle skrive de hebraiske Navne; om jeg deri skulde følge vore ældre Bibeloversættelser, som optog dem efter den almindelige latinske Bibel (*Vulgata*), der igjen havde dem af den græske Bibel (de Halvfjerds) eller om jeg skulde følge den hebraiske Text – Thi forskjellen er ingenlunde umærkelig. Efterat have vejlet Grundene for og imod, har jeg bestemt mig til at følge vor hidtil brugelige Skrivemaade, som er Bibellæsere bekjendt af vore ældre Oversættelser, baade fordi jeg ikke kan anse denne Sag for vigtig i sig selv, og dernæst fordi en Skrivemaade efter Hebraiskens nu ikke lader sig gennemføre, uden dels at blive forvirrende, dels at falde naragtig; men paa det Halve et bruge den, vilde jeg ikke. Men mest bestemtes jeg af Hensyn til det nye Testamente, som, saavidt det har Navne af det gamle Testamente, følger den græske Oversættelses Skrivemaade«. ³⁷

1. Gennem flere årtier har jeg ved lejlighed og i ledige stunder samlet en del stof om dette emne. Der kunne samles meget mere. Kun de tre testamenter fra 1524, 1529 og i Chr. IIIs Bibel er gået igennem fra ende til anden. Resten er samlet ved læsning til andet formål og gør intet som helst krav på at være andet end uddybende tilgift. En systematisk undersøgelse af navnebrug i alle bibeloversættelserne og hos de vigtigste digtere og forfattere kunne være spændende og oplysende, men det er en langt større opgave end der her skal løses.
2. Se G. Knudsen i Salmonsens Konversationsleksikon Bd. XIII, København MCMXXII, s. 198-99, under »Jorsal«.
3. Se The Shorter Oxford English Dictionary, Oxford 1933, under »Bedlam«.
4. Hvilke gammeltestamentlige navne der kom i almindelig brug som personnavne, skifter meget fra land til land og fra egn til egn. På engelsk har Judas kunnet bruges som personnavn i formen *Jude*, men ikke på dansk; i Frankrig, England og Tyskland og især naturligvis i de katolske lande er Josef almindeligt, mens det her er sjældent. Bibelstærke kredse, også her til lands, har brugt gammeltestamentlige personnavne, som andre næppe ville gribe til.
5. Det ses f.ex. tydeligt i »Tafflen paa alle hellige dage« i 1529: den begynder ganske vist med *Sancti Andree Dag* og *Sancti Nicolai Dag*, senere *S. Philippi oc Jacobi oc S. Valburgis Dagh*, men Paulus hedder *Powel* og Peter *Peder*, Johannes *Hans*, selv Matthæus kaldes i dagens navn *Sanc(ti) Matthies* (som ganske vist er genitiv, men nominativen har haft samme form) mens der henvises til evangeliet med *Mattei*; på den ene side: *S. Laurentz Dag*, på den anden: *S. Bartholomei Apostels Dag*.

6. Det skete så sent som for nogle årtier siden, da en dreng kom til at hedde *Djon*. Det stod der megen blæst om. Men praktisk var det; så kunne enhver da se at han bar navnet i dets engelske form og ikke i den nordiske.
7. Kendte eksempler er de persiske navne der på græsk får den form vi bruger: Xerxes og Dareios (lat.: Darius); de ligger temmelig langt fra de persiske former; den gode græker og romerven Polybius kalder Hamilkar og Hannibal for *Amilkas* og *An-nibas*.
8. Nærmere i Blass – Debrunner, Grammatik des neutestamentlichen Griechisch § 55.
9. Formen uden endelse bruges flere gange af Grundtvig og foretrækkes af Skat Rørdam.
10. Men i andre sammenhænge, uden for bibeloversættelsen, kan Luther bruge tyske former.
11. Ligesom Luther kunne sige »Christus selbs eigen Wort« (W. A. Bd. 26, s. 283, 30; her efter E. Thestrup Pedersen, Luther som skriftfortolker, I, København 1959, s. 175).
- 11a. For det sidste af de nævnte navne tages der dog forbehold af Marius Kristensen, Fremmede personnavne i dansk indtil omtr. 1650 (i: Blandinger til Oplysning om dansk Sprog i ældre og nyere Tid, udg. af Universitetsjubilæets danske Samfund, Andet Bind Andet Hefte, Kjøbenhavn 1897, s. 65-83) s. 70 og 78.
12. 1545.
13. Luther 1545 bruger kun *Michael*, ikke Michel.
14. Se Bertil Molde, Sproghistorisk Indledning, i Det danske Sprog- og Litteraturselskabs Facsimileudgave, København 1950, s. (35-47) 38-45, og Johs. Brøndum-Nielsen, Sproglig Forfatterbestemmelse, København 1914. Molde gør ikke meget ud af personnavnene. Brøndum-Nielsen, s. 41-42, nævner kun i forbifarten skiftet mellem *Joannes* og *Hans*. Men når iagttagelserne om personnavnene sammenholdes med Brøndum-Nielsens Bilag 1: Skematisk fremstilling (nemlig af kilder, oversættere, tid og sted) s. 81, kan man med temmelig stor sikkerhed slutte, at Christiørn Vinter bruger de latinske former (Brøndum-Nielsens ord s. 21: »Afhængigheden af den latinske Erasmusoversættelse ses tydeligt af de mange udanske konstruktioner i Christiørn Vinters sprog« kan uden videre tages også om navneformerne; jfr. Brøndum-Nielsen s. 54 n. 1: »At titelbladet (nemlig til de fire evangelier, B.N.) ikke er affattet af Chr. Vinter ses også af navneformen *Hans*«). Videre: at Henrik Smith næsten udelukkende bruger de danske, og at han i det stykke har sat sit præg på hele Apostlenes Gerninger, også de første 19½ kapitler, som han har gennemset efter Christiørn Vinter. Endelig: at Hans Mikkelsen vakler noget mellem de latinske og de danske former, men mest bruger de danske; han har ingen bestemt holdning i det stykke, og det svarer til den måde, hvorpå han i det hele taget let påvirkes af det tyske, jfr. Brøndum-Nielsen s. 26; men andres mulige medarbejde kan have spillet ind også i valget af personnavnenes form, jfr. samme s. 29, n. 2, og s. 37.
15. At de danske navneformer er særdeles hyppige, stemmer med tonen i Jærtegnspostillen i det hele taget; den er som bekendt præget af samtidens forhold og sprogbrug: ypperstepræsterne er *bisper*, Jesus døbttes ikke, men *wor cristnet i iordanss flod*, og Jesu fristelse foregår *udi en vildene skov*. Brandts og Fengers udgave af Christiørn Pedersens danske Skrifter, 1850-56, er benyttet.
16. Smaaskrifter af Hans Tavsén, udgivne ved Holger Fr. Rørdam, Kjøbenhavn 1870.
17. Fra 1529. Sst, s. 25, 27, 52, 53, 57 o.m.fl.st.
18. Årstal ukendt.

19. Se f.ex. s. 266, 267f, 273 m.fl.
20. Der er undtagelser: Paulskirche (i Frankfurt a.M.!), men tit Petrikirche og Johanniskirche.
21. Således også i 1 Kor 3,4.
22. Formen *Rommere* gengiver regulært den gamle udtale (brugt endnu af professor Holger Mosbech), der svarer til vor udtale af byens navn.
23. På det sted har den latinske form holdt sig til vore dage.
24. Joh 1,44 har *Andree oc Peders stad*; også her genfindes navnetydningen i Joh 1,42: *Cephas – en Steen*.
25. Således f.ex. Peder Palladius i »Sankt Peders Skib«, udg. af Lis Jacobsen, København 1916, s. 23.
26. I tillægget til Svanesang 1765. Se H. A. Brorsons Samlede Skrifter, udg. af L. J. Koch, Bd. III, København 1956, s. 255. L. J. Koch kan ikke afgøre om rettelsen skyldes Brorson selv eller hans søn og udgiver.
27. Grundtvigs Sangværk Bd. II (1. samlede udg. 1944, 2. opl. 1982).
28. C. Bastholm, Det Nye Testamente oversat efter Grundsproget og oplyst med Anmærkninger, København 1780.
29. Se dertil Karin Kryger, Ukristelige gravmæler. Antikke temaer i det nyklassicistiske gravmæle, i Kirkehist. Saml. 1983-84, s. 115-21.
30. Johannes Munck og Sigfred Pedersen, Apostlenes Gerninger i dansk oversættelse med noter (= Acta Jutlandica XXXVI: 2, Theologisk Serie 9), Aarhus 1964.
31. Biblen eller den Kristne Kirkes Hellige Skrift oversat af Grundtexten af Dr. Jac. Chr. Lindberg, København 1853 (Det gamle) og 1856 (Det nye Testamente).
32. Bl.a. S. Konstantin Hansen, Den nye Pagts Skrifter paa dansk med tilføjede oplysninger, Allingaabro 1926. – For stednavnenes vedkommende, som så også »føres tilbage til den oprindelige form«, har H. Bach gjort op med denne tendens i »Fremmede geografiske navnes danske form« (i Festskr. t. Peter Skautrup, Aarhus 1956, s. 55-59; med mottoet: »Hvorfor svulmer Wislafloden?«).
33. Se s. 702-03 under »namnformer«.
34. Salomo(n), Esajas, Jeremias.
35. København 1982.
36. Nya Testamentet, Stockholm 1981, sst.
37. Fortalen til 1. udg., her efter 2. udg., København 1866, s. VI.